

KƏND TƏSƏRRÜFATINA DƏSTƏK: AVROPA İTTİFAQI TƏCRÜBƏSİ

E.A.QƏRİBLİ

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Avropada vahid kənd təsərrüfatı siyasətinin həyata keçirilməsi ideyası 1957-ci ildə AI ümumi bazarın yaradılması haqda Roma sazişini imzaladıqdan sonra yaranmışdır. Birlik kənd təsərrüfatı sahəsində apardığı islahatlar digər ölkələri nümunə kimi istifadə olunur. Ölkə iqtisadiyyatının yeni inkişaf mərhələsi kənd təsərrüfatı prioritet sahələrdən hesab olunur. Bu baxımdan Avropa təcrübəsi yararlı ola bilər.

Açar sözlər: vahid kənd təsərrüfatı siyasəti, subsidiyalar, kvotalar, qiymət tənzimlənməsi, dotasiya

Vahid kənd təsərrüfatı siyasətinə torpaqlara və çəmənlərə yönəlmiş birbaşa subsidiyalar, qiymətləri tənzimləyən mexanizmlər, idxal rüsumları və AI-nin xaricindən müəyyən məhsullara tətbiq olunan kvotalar daxildir.

AI-də kənd təsərrüfatına dəstək mexanizmləri aşağıdakılardır:

1. AI-yə idxal olunan bəzi məhsullara tətbiq olunan rüsumlar. Rüsumların məqsədi idxal olunan məhsulların qiymətlərinin daxili bazarın qiymətləri ilə uyğunlaşdırılmasıdır.
2. İdxal olunan məhsullara tətbiq olunan kvotaların məqsədi daxil olan kənd təsərrüfatı məhsullarını məhdudlaşdırmaqdır.
3. Daxili müdaxilə qiymətləri. Daxili qiymətlər müdaxilə qiymətindən aşağı düşərsə Avropa İttifaqı daxili qiyməti müdaxilə qiyməti səviyyəsinə çatdırmaq üçün həmin məhsulları fermerlərdən almalıdırlar.
4. Birbaşa subsidiyaların məqsədi müəyyən olunmuş məhsulların yetişdirilməsini stimullaşdırmaqdır. İlk dövrlərdə birbaşa subsidiyalar müəyyən olunmuş məhsullara tətbiq olunurdu, lakin 2005-ci ildən sonra əkilən bütün torpaqlara və ekoloji təmiz məhsullara tətbiq olunur. AI ancaq bu islahatdan sonra kəndlilərə bazarda tələb olunan məhsulları istehsal etmək imkanı yaratdı. Lakin bununla bərabər bəzi artıq (əlavə) istehsal olunan məhsullara kvotalar tətbiq olunurdu. Buna misal kimi süd və buğda məhsullarını, çaxır istehsalını göstərmək olar.

Müəyyən dövrlər istifadə olunmayan kənd təsərrüfatı ərazilərinə rüsumlar tətbiq olunurdu. Bu mexanizmin əsas məqsədi kənd təsərrüfatı istehsalını artırmaq idi, lakin özünü doğrultmadığından sonralar bu qərardan imtina etdilər [1].

AI-nin vahid kənd təsərrüfatı siyasətinin əsas məqsədinin qeyd olunduğu Vahid İqtisadi Birliyin təsis olunması haqda müqavilənin birinci bölməsinin otuz üçüncü maddəsində aşağıdakılar təsbit olunmuşdur: 1. ETT-nin, istehsal faktorlarının optimal istifadəsi

hesabına kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığını artırmaq; 2. Kənd təsərrüfatı işçilərinin gəlirlərini artırmaqla layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək; 3. Kənd təsərrüfatı məhsulları bazarını stabiləşdirmək; 4. AI-yə qida məhsullarının axınıni təmin etmək; 5. Qida məhsullarına mülayim qiymətlərin təmin olunmasını təmin etmək.

Avropa İttifaqı fəaliyyət göstərdiyi dövrlər Vahid Kənd təsərrüfatı siyasəti daim təkmilləşib dəyişikliklərə məruz qalır. Tətbiq olunan siyasəti altı dövrə təsnifatlaşdırmaq olar:

Birinci mərhələ 1957-1984-cü illəri əhatə edir. İlk dövrlər AI dövlətləri öz aralarında əsas kənd təsərrüfatı məhsullarına vahid qiymətin tətbiq olunmasına qərar vermişdilər. Əsasən də buğda məhsulları və mal əti vahid qiymətə satılırdı. Milli valyutaların məzənnələrindəki dəyişikliklərin nəzərə alınması üçün "yaşıl məzənnə" tətbiq olunurdu. Bir sözlə, yaşıl kurs kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri milli valyutanın məzənnəsinin dəyişməsi səbəbindən tətbiq olunur.

1960-ci ildə Mansxolt planının meydana gəlməsi ilə əlaqədirdir. Onun məqsədi kiçik fermer təsərrüfatlarını məhv etmək və fermerləri böyük, daha səmərəli istehsalda cəmləşdirməkdir. Fermerlərin xüsusi statusu və qitədə fermer lobbisinin nüfuzu Birliyin gündəliyindən planın çıxarılmasına səbəb oldu. 21 dekabr 1968-ci ildə Sikko Mansxolt (kənd təsərrüfatı üzrə Avropa komissarı) Nazirlər şurasına Avropa cəmiyyətlərində kənd təsərrüfatı islahatlarına toxunan memorandum göndərdi. "Kənd təsərrüfatı proqramları 1980" və ya hazırladığı Lüksemburq kəndinin adı ilə adlandırılan "Qayşel qrupunun məruzəsi" kimi də məşhur olan bu uzunmüddətli plan birləşmiş Avropanın kənd təsərrüfatında yeni sosial və struktur siyasətinin əsaslarını qoydu [2].

Mansxolt planı qiymətlərə və bazara dəstək siyasətinin həddlərini göstərdi. O, Birliyin becərilən torpağın miqdarını ən azı 5 milyon hektar azaltmadığı təqdirdə müəyyən bazarlarda qeyri-stabilliyin yaranma biləcəyini qabaqcadan görürdü. Hollandiyanın keçmiş kənd təsərrüfatı naziri də istehsal artımından və

Birliyin xərclərinin daimi artmasından fərqli olaraq fermerlərin həyat səviyyəsinin VKTS tətbiq edildiyi andan yaxşılaşmadığını qeyd edirdi.

Bununla əlaqədar olaraq o, islahatlar və istehsal metodlarının müasirləşdirilməsi zərurətini qeyd edirdi. Plana uyğun olaraq, Birliyin ekspertlərinin fikirlərinə görə gec-tez yox olmaq təhlükəsində olan xırda fermaların ölçüləri artırılmalıdır. Planın məqsədi 5 milyondan çox fermeri fermerliyi artırmağa həvəsləndirmək idi. Bu, onlara torpaqlarını yenidən bölməyə və yerdə qalan fermaların ölçülərini artırmağa imkan verməli idi. Fermalar sahiblərini regionun başqa işçilərinin səviyyəsi ilə müqayisə edilə bilən orta illik gəlirlə təmin edə bildiyi halda yaşamağa qabil hesab edilirdi.

İxtisas dəyişmə proqramlarından başqa, Mansxolt, həmçinin, ixtisas dəyişməni və təqaüdə vaxtından tez çıxmanı örtmək üçün rifah proqramlarını da təklif edirdi. Nəticədə, o, üzv ölkələri gəlir gətirməyən fermalara birbaşa yardımı azaltmağa çağırırdı. Kənd təsərrüfatı birliyi tərəfindən artan narazılıqla üzlən Sikko Mansxolt özünün bəzi təkliflərinin miqyasını azaltmağa məcbur oldu. Yekunda Mansxolt planı 1971-ci ildə kənd təsərrüfatı holdinqlərinin modernləşdirilməsinə, fermaların konservləşdirilməsinə və fermerlərin hazırlığına aid üç direktivə qədər azaldıldı.

İkinci mərhələdə (1984-1988-ci illər) süd istehsalını məhdudlaşdırmaq üçün ilk dəfə südə (taxıl məhsuluna və zeytunlu bitkilərə, ayrı-ayrı mal-qara növlərinə) milli kvotalar tətbiq edilmişdir, subsidiyaların təklif edilməsi isə kvotalar çərçivəsində məhsul istehsalı ilə bilavasitə qarşılıqlı əlaqədə idi. Bundan başqa, Avropa Birliyi ölkələrində süd və süd məhsullarının istehsalına nəzarət üçün kvota aşıldığı halda tutulan xüsusi süd vergisi təyin edilmişdir [3].

Üçüncü mərhələdə (1988-1992-ci illər) vahid aqrar siyasətin əsas prioritetləri kimi aşağıdakılar müəyyən edilmişdir:

- çeşidin genişləndirilməsinin və məhsulların yüksək keyfiyyətinə nail olmanın həvəsləndirilməsi;
- əlverişsiz regionlarda yerləşən təsərrüfatlara dəstək;
- aqrar sektorda struktur dəyişikliklərinə dəstək;
- fermerlərin ekstensiv texnologiyalara keçidinin həvəsləndirilməsi.

Dördüncü mərhələ (1992-1996-cı illər) aqrar siyasətdə köklü islahatlarla bağlıdır. Mak-Şerri islahatına uyğun olaraq, alış qiymətlərinin tənzimlənməsi sistemi ləğv edilmiş, eyni zamanda birbaşa ödəmələr mexanizmi, yəni qiymətlərin düşməsi və kənd təsərrüfatı yerlərinin bir hektarına hesabla ödənilən torpaqların dövrüyyədən çıxarılması nəticəsində dəyən ziyanın ödənilməsi mexanizmi tətbiq edilmişdir.

İslahatlar nəticəsində taxılın qiyməti 29%, heyvandarlıq məhsullarının qiyməti isə 15% azalmışdır. Mal istehsalçılarının əsas hissəsi üçün emal edilməyən torpağın xüsusi çəkisi kənd təsərrüfatı yerlərinin ümumi sahəsinin 15%-i ölçüsündə müəyyən edilmişdi. Buna görə də tamamilə haqlı olaraq qiymət dəstəyini

azaltmaqla yanaşı istehsal və fermerlərə birbaşa kompensasiya ödənişləri üzərində daha ciddi nəzarət tətbiq edilmişdir.

İslahatın obyektiv şərtlənən yeniliklərindən biri yüksək ekoloji standartların və kənd ərazilərinin ətraf mühitinin qorunmasında fermerlərin rolunun artırılmasının rəsmən bəyan edilməsi idi. Vahid aqrar siyasətin bu istiqamətinin, həmçinin, dəqiq maliyyə dəstəyi mexanizmləri vardı. Belə ki, uzun müddət ərzində ekoloji səbəblərlə əlaqədar fermerlər torpağı becərmirdilərsə, ekstensiv istehsal texnologiyalarından istifadə edirdilərsə, mineral gübrələrdən istifadəni azaldırıdılarsa, habelə kənd ərazilərinin inkişafını dəstəkləyirdilərsə, dəstək hüququnu əldə edirdilər.

Dördüncü mərhələdə (1997-2003-cü illər): "Hərəkətlər planı 2000" adlanan vahid aqrar siyasətin aşağıdakı yeni istiqamətləri əsaslandırılmışdır:

- fermerin rolunun sosial, mədəni və təbii sisteminin inkişafında gücləndirilməsi ilə bağlı çox-funksionallıq. Fermerlərə ödənişlər hesablanarkən məşğulluq səviyyəsi diqqətə alınır;
- kənd təsərrüfatının rəqabətə davamlılığının artırılması;
- ərzağın keyfiyyəti və təhlükəsizliyi üzrə tələblərin mal istehsalçıları tərəfindən yerinə yetirilməsi;
- təbii landşaftların qorunub saxlanması və kənd ərazilərinin inkişaf etdirilməsi.

Baxılan dövrdə kənd təsərrüfatı istehsalına investisiyalara məqsədyönlü dəstək istiqamətində tədbirlər tətbiq edilmişdir. İnvestisiya dəstəyi sahəsində əsas tələblər aşağıdakılardan ibarət idi:

- istehsal fəaliyyətinin diversifikasiyası;
- məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasının həvəsləndirilməsi; ətraf mühitin mühafizəsi standartlarına riayət edilməsi.
- dövlət dəstəyinin maksimal məbləği investisiyaların ümumi dəyərinin 40%-ni təşkil edirdi (əlverişsiz regionlarda bu, 50%-dək artırılmışdır).

"Hərəkətlər planı 2000"-nin səciyyəvi cəhətlərindən biri tamamilə yeni tənzimləmə prinsiplərindən istifadə edilməsi idi.

"Kəşifən uyğunluq" prinsipi ondan ibarət idi ki, birbaşa ödəmələri almaq üçün fermerlər Avropa Birliyi ölkələrinin milli qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən müvafiq ekoloji tələblərə riayət etməli idilər [4]. Ödənişlərin modulyasiyası prinsipi qiymətlərə və istehsalçıların gəlirlərinə dəstək və həmin pulların kənd ərazilərinin inkişaf proqramlarının maliyyələşdirilməsi çərçivəsində (məsələn, agroekoloji tədbirlərin həyata keçirilməsi, əlverişsiz regionlarda istehsalçılara dəstək göstərilməsi) fermerlərə ödənişlərin azaldılması hesabına dəstək vəsaitlərinin yenidən bölgüsünü nəzərdə tuturdu.

Avropa Birliyinin ümumi büdcəsindən və milli fondlardan aqrar sektorun dəstəyinə xərclər iki əsas istiqamət üzrə ayrılırdı:

1. Birbaşa ödənişlər də daxil olmaqla, istehsalçılara bazar dəstəyi və gəlirlərinin stabiləşdirilməsi, bazar

qiymətlərinə dəstək üzrə tədbirlər (müdaxilə alışı, məhsulun saxlanılmasına çəkilən xərclər, ixracat subsidiyaları).

2. Kənd ərazilərinin inkişafı (ətraf mühitin mühafizəsi üzrə tədbirlər, əlverişsiz regionların təsərrüfatlarına yardım, keyfiyyət standartlarının yerinə yetirilməsi).

Qeyd etmək lazımdır ki, əlverişsiz regionlarda yaşayan fermerlərə dəstək haqqında qanunlar Almaniyada 1975-ci ildən qüvvədədir. Həm də əlavə yardım onların iqtisadi fəaliyyətinin nəticələrindən asılı olmayaraq göstərilir. 1990-cı ilin əvvəllərində əlverişsiz regionlar siyahısına AB-nin kənd təsərrüfatı sahələrinin 55%-i düşürdü. Eyni zamanda regionların əlverişsiz regionlara aid edilməsinin dəqiq meyarları olmadığından ayrılan maliyyə resursları ərazi kəsiyində qeyri-bərabər şəkildə bölüşdürülürdü. Belə ki, 1985-ci il qanunvericiliyinə görə, regional inkişafa kompensasiyaların üçdə biri Almaniyanın payına düşürdü. İtaliya və Portuqaliya üçün kompensasiyaların məbləği 5%-i ötmürdü.

Almaniyanın təcrübəsi əlverişsiz regionlarda istehsalın subsidiyalaşdırılmasından geniş istifadə edildiyini nümayiş etdirir. Burada əlverişsiz regionlar ölkənin kənd təsərrüfatı sahələrinin 50%-dən çoxunu təşkil edir. Buraya dağlıq rayonlar, əlverişsiz aqrar zonalar, kiçik rayonlar aiddir. Əlverişsiz aqrar zonaların meyarları maraqlıdır. Beləki, bu regionlarda əhali sıxlığı hər km² 100 nəfərdir; kənd təsərrüfatında işləyənlərin payı 15%-dən çoxdur; bələdiyyə ərazisinin müqayisəli kənd təsərrüfatı indeksi (KTMİ) 25,0 həddindədir.

Subsidiyaları alanlar müxtəlif təşkilatı-hüquqi formalı kənd təsərrüfatı müəssisələridir. Eyni zamanda dövlətin müəssisənin xüsusi kapitalında pay iştirakı 25%-i ötməməlidir. Subsidiyaların təklif edilməsi mənbələri kimi Avropa Birliyinin birləşmiş büdcə vəsaitləri, həmçinin federal və regional büdcə vəsaitləri çıxış edir. Almaniyanın kənd ərazilərinin inkişafına ayrılan təxsisatların ümumi məbləğində əlverişsiz regionlarda istehsalın subsidiyalaşdırılmasının xüsusi çəkisi 10,8% təşkil edir. Ətraf mühitin müdafiəsi ilə bağlı tədbirlərin payına 24,7%, aqrar investisiyaların subsidiyalaşdırılmasının payına – 11,2%, torpaq işlərinin 9,6%, kəndlərin bərpasının – 8,8% düşür.

Beşinci mərhələdə (2004-2007-ci illər) kənd ərazilərinin inkişafı üzrə tədbirlərin maliyyələşdirilməsinin həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artdı. Diqqətə layiqdir ki, fermerlərə maliyyə dəstəyi üçün vəsaitlərin ayrılması zamanı təbiətin mühafizəsi, məhsulun istehsal və emalı, mal-qaranın saxlanma-bəslənməsində sanitariya-gigiyena standartlarına riayət edilməsi nəzərə alınır. Bununla da erkən mərhələlərdə müşahidə olunan subsidiyaların istehsal olunan məhsulun həcmindən asılılığı azaldı.

Altıncı mərhələ (2007-2013-cü il) "Tədbirlər planı 2000" islahatlar kursunun davam etdirilməsi ilə

bağlıdır. Maliyyələşdirmənin əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- insan potensialının inkişafı üçün şəraitin yaradılması hesabına kənd təsərrüfatı sahəsinin rəqabətə davamlılığının artırılması (peşə təlimi, məlumatlandırma, məsləhətləşmə, gənc fermerlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması) və fiziki kapitalın modernizasiyası;
- üzvi istehsal əsasında təbii şəraitin və landşaftın yaxşılaşdırılması;
- yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və kənd ərazilərində alternativ fəaliyyətin həvəsləndirilməsi;
- kənd icmalarının və yerli təşəbbüskar qrupların fəallığının həvəsləndirilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2020-ci ilə qədər ümumi aqrar siyasətin əsas prioritetləri daha əvvəl istifadə edilən məqsədyönlü prinsiplərin varisliyini əks etdirir. 2011-ci ilin oktyabr ayında Avropa Komissiyası 2014-2020-ci illər üçün yeni Vahid Aqrar Siyasətin əsas məqsədini təsdiq etdi ki, bu da təbii ehtiyatlardan davamlı istifadə etmək və iqlim dəyişikliyinə nəticələrini yumşaltmaqdan ibarətdir.

2014-2020-ci illərdə vahid aqrar siyasətin əsas istiqamətlərinin büdcə maliyyələşdirməsinin təxminən 420 milyard avro təşkil edəcəyi, yəni 2007-2013-cü illərin səviyyəsini ötəcəyi güman edilir. Birbaşa subsidiyaların təklif edilməsi çərçivəsində çəkilən xərclər və bazar tədbirləri 75%-dən artıq, kəndin inkişafı çərçivəsində çəkilən xərclər 24% təşkil edəcək. Qeyd edilən tədbirlərdən başqa, qlobal iqtisadiyyatın yeni çağırışlarına və tələblərinə uyğun olan əlavə xərclər də nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, AB-nin ehtiyac duyan vətəndaşlarına ərzaq yardımının göstərilməsi üçün Avropa sosial fondundan təxminən 3 milyard avro həcmində ödəmələr nəzərdə tutulmuşdur. Təxminən 2,5 milyard avro qida məhsullarının təhlükəsizliyin təmin edilməsinə sərf etmək təklif edilir. Daxili bazarda antiböhran tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün rezervin (təxminən 3 milyard avro) yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

Nəticə. Göründüyü kimi liberallıq iqtisadi siyasəti təbliğ edən avropa ölkələri öz kənd təsərrüfatı sahəsinə bu siyasəti tətbiq etmirlər. Və qeyd olunan sahənin inkişafı üçün tarif həm qeyri-tarif alətlərdən geniş istifadə olunur. Lakin Azərbaycan dövlətinin kənd təsərrüfatı sahəsinin vergidən azad olunmasını "Qoca qita" və ÜTT tərəfindən bir mənalı qəbul olunmamışdır bu isə növbəsində bizə qarşı ikili standartlardan xəbər verir. Buna rəğmən hökumətimizin qəbul etdiyi yol xəritəsində kənd təsərrüfatı prioritet kimi qəbul olunmuşdur və Avropanı bu sahədəki təcrübəsi bizim üçün vacib əhəmiyyət kəsb edir. Digər tərəfdən birliyin təcrübəsi və qanunvericiliyin öyrənilməsi bizim kənd təsərrüfatı məhsulların gələcəkdə bu qitəyə ixrac edilməsi baxımından çox vacibdir. Hətta müvafiq təşkilatların bu sahədə qanunvericiliyi öyrənilməsi üçün kadrların ayrılmasını məqsədə uyğun hesab edirik.

1. European Commission. Agriculture and Rural Development. 2012. «CAP post-2013: Graphs and figures»: <http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/graphs/>; 2. Nello, S. S. (2008). The European Union. Economics, Policies and History, 2nd edition; 3. Крылатых Э.Н., Строков С.Н. Прогнозирование развития агропродовольственного комплекса с использованием европейской модели Aglink-Cosimo. М.: Технология ЦД, 2010; 4. Единая аграрная политика Европейского союза – Путь становления и принципы функционирования, Discussion paper // Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe. 2006

Единая аграрная политика: Опыт ЕС

Э.А.Гарибли

Идея проведения Единой сельскохозяйственной политики возникла после подписания договора общего европейского рынка в 1957-году в городе Риме. Проведенная аграрная политика является примером подражания для других стран. Национальная экономика находится на новой стадии развития и аграрная отрасль является приоритетной отраслью. С этой точки зрения опыт может быть полезным для нас.

Ключевые слова: единая сельскохозяйственная политика, субсидии, квота, ценовое регулирование, дотация

Common agriculture policy: Experience of European Union

E.A.Garibli

The idea of carrying out common agricultural policy arose after agreement signature of the total European market in 1957 years in the city of Rome. The pursued agrarian policy is an example of imitation for other countries. The national economy to be at a new stage of development and the agrarian industry is a priority industry. From this point of view experience can be useful to us.

Key words: common agriculture policy, subsidy quota, subsidies, price regulation

_____